

Erich Maria **Remarque** (22. 6. 1898 Osnabrück v severozápadním Německu (Dolní Sasko) – 25. 9. 1970 Locarno ve Švýcarsku)

Německý spisovatel (vlastním jménem Erich Paul Remark; nové prostřední jméno přijal jako památku na matku, u příjmení se vrátil k jeho starší formě), **představitel demokratického proudu německé literatury 20. století, světoznámý pro ty své romány, které reagují na obě světové války a související témata (emigrace aj.).**

Erich Maria Remarque pocházel z rodiny kniháře. Studoval na učitele základní školy a již tehdy učinil své první spisovatelské pokusy. V r. 1916, tedy **v 18 letech, narukoval dobrovolně do armády císařského Německa**, v r. 1918 byl v boji vážně zraněn. Po válce vystřídal v rychlém sledu řadu zaměstnání (byl učitelem, obchodním cestujícím, automobilovým závodníkem, reklamním pracovníkem, novinářem...), hodně cestoval po Evropě. V době Velké hospodářské krize přesídlil (1931) do **Švýcarska**. Když se **v Německu dostali k moci fašisté (nacisté), zakázali jeho knihy a organizovali (již 1933) jejich veřejné pálení**. V r. 1938 ho zbavili německého občanství. Remarque v r. 1939 odejel do New Yorku a posléze získal občanství **Spojených států**. Po Druhé světové válce se už do Německa nevrátil a žil střídavě v Americe a ve Švýcarsku.

Byl dvakrát ženatý: nejprve (1925 – 1930 a znovu 1938 – 1957) s tanečnicí Ilse Juttou Zambonovou: jejich první rozvod souvisel s Remarqueovým přestěhováním do Švýcarska, po

druhém rozvodu se Remarque oženil (1958) s americkou filmovou hvězdou Paulette Goddardovou (bývalou manželkou významného filmaře Charlese Chaplina). Zemřel na srdeční selhání.

Některá díla:

Romány o válečné době **Na západní frontě klid** (Im Westen nichts Neues; 1928 časopisecky, 1929 knižně; první a patrně nejlepší Remarqueův román, silně autobiografický, líčí – očima mladičkého studenta, který pod vlivem nacionalistického učitele narukoval společně se spolužáky dobrovolně do armády – hrůzy První světové války na západní, tedy francouzsko-německé frontě; americký film *All Quiet on the Western Front* 1930: režie Lewis Milestone, v hlavní roli Lew Ayres; americko-britský televizní film 1979: režie Delbert Mann, hrají Richard Thomas /Pavel/, Ernest Borgnine, Tomáš Juříčka aj., exteriéry natáčeny v Československu), **Cesta zpátky** (Der Weg zurück; 1931; navazuje na předchozí román, zachycuje konec války a návrat mladých vojáků, válkou silně ovlivněných, do civilního, mírového života v rozvráceném Německu), **Miluj bližního svého** (Liebe Deinen Nächsten; 1941; příběh studenta, který prchá před nacismem: odehrává se ve 30. letech mj. v Praze), **Vítězný oblouk** (Arc de Triomphe; 1946; ze života německého lékaře – antifašistického emigranta v Paříži těsně před německým vpádem r. 1940; britský TV film 1985: režie Waris Hussein, hrají Anthony Hopkins, Lesley-Anne Downová aj.), **Jiskra života** (Der Funke Leben; 1952; příběh z nacistického koncentračního tábora, je inspirován osudem Remarqueovy sestry), **Čas žít, čas umírat** (Zeit zu leben, Zeit zu sterben; 1954; německý voják ve Druhé světové válce se vrací z východoevropské, tedy německo-sovětské fronty), **Černý obelisk** (Der schwarze Obelisk; 1956; z Německa v období krize po První světové válce, kdy se již objevuje podhoubí pro budoucí vzestup fašismu);

Společenské romány **Tři kamarádi** (Drei Kameraden; 1938), **Nebe nezná vyvolených** (Der Himmel kennt keine Günstlinge; 1961; americký film *Bobby Deerfield* 1977: režie Sydney Pollack, hrají Al Pacino, Marthe Kellerová aj., děj z prostředí automobilových závodů modernizován na F1).

Erich Maria Remarque (1898 – 1970): Na západní frontě klid (1928)

Tato kniha nemá být ani obžalobou, ani vyznáním. Má být toliko pokusem podat zprávu o generaci, která byla zničena válkou – i když unikla jejím granátům.

Němečtí vojáci leží v zákopech na západní (francouzsko-německé) frontě První světové války a jeden z nich, devatenáctiletý Pavel Bäumer, začíná čtenáři vyprávět svůj příběh. Do armády narukoval dobrovolně se svými spolužáky z gymnasia: celou třídu k tomu přesvědčil jejich třídní profesor přezdívaný Kantorek, který zároveň sám nastoupil k polovojenské domobraně. Německá armáda má zprvu ještě dost potravin i munice, ale smrt je všudypřítomná. Pavlova jednotka stojí proti Britům a Francouzům: neustálé nebezpečí hrozí od odstřelovačů z nepřátelských zákopů, od dělostřelby a minometů, od útočících letadel. Kamarádi z roty postupně hynou v boji nebo končí jako váleční invalidé. Nakonec je nouze i o chleba, pro nějž z děr v bludišti zákopů vylézají houfy krysy.

I

(...) Kantorek byl náš třídní profesor, přísný mužík v šedivém saku s dlouhými šosy. Tvář připomínala hraboše. (...) Je vlastně divné a legrační, že příčinou neštěstí na světě jsou tak často drobní lidé; bývají mnohem energičtější a nesnášenlivější než lidé urostlí. Vždycky jsem si dával dobrý pozor, abych se nedostal někam, kde je velitelem roty nějaký skrček. Ta malá piva jsou většinou zatracení rasi.

Kantorek do nás v hodinách tělocviku hučel tak dlouho, až naše třída odpochovala pod jeho velením jako jeden muž na okresní velitelství a přihlásila se dobrovolně na frontu. Ještě ho vidím před sebou: dívá se na nás, oči za brejlemi se mu blýskají a dojatým hlasem se nás ptá: „Půjdete přece se mnou, kamarádi?“ (...)

Pravda, jeden z nás váhal a příliš se mu nechtělo. To byl Behm Josef, tlustý, dobromyslný chlapec. Nakonec se však dal přemluvit. (...)

Jako naschvál byl Behm jeden z prvních, kteří padli. Při zteči dostal kulku do oka...

Není ovšem možné dávat Behmovu smrt do souvislosti s Kantorkem – kam bychom přišli, kdybychom už tohle chtěli nazývat vinou. Vždyť na světě jsou tisíce Kantorků, a všichni jsou přesvědčeni, že konají maximální dobro – způsobem pro ně co nejpohodlnějším.

Právě v tom je však pro nás jejich bankrot.

Kantorkové měli nám, osmnáctiletým, být zprostředkovateli a průvodci do světa dospělosti, do světa práce, povinnosti, kultury a pokroku: do budoucnosti. Občas jsme se jim posmívali, občas jsme jim tropili drobná alotria, ale v podstatě jsme jim věřili. Byli pro nás nositeli autority, a s pojmem autority nám v mysli splývala představa většího porozumění a lidštějšího vědění. Leč první mrtvý, kterého jsme spatřili, toto naše přesvědčení roztříštil. Vnutil nám poznání, že náš fyzický věk je poctivější než jejich; Kantorkové měli na své straně jen frázi a dovednost. První bubnová palba nám ukázala náš omyl, a pod ní se zhroutil světový názor, který nám vštěpovali.

Zatímco oni ještě psali a mluvili, my jsme viděli nemocnice a umírající – zatímco oni označovali službu státu za to největší na světě, my už věděli, že smrtelná úzkost je silnější. Ale proto se z nás nestali žádní vzbouřenci, žádní zběhové, žádní zbabělci – pro žádné z těch slov Kantorki nechodili daleko –, milovali jsme svou vlast stejně jako oni a při každém útoku jsme šli statečně kupředu – ale teď už jsme rozlišovali; najednou jsme prohlédli. A viděli jsme, že z jejich světa už nezbylo nic. Najednou jsme byli strašlivě sami – a sami jsme se s tím museli vyrovnat. (...)

IX

(...) Mám pořád ještě strach, ale je to strach rozumný, jakási mimořádně vystupňovaná opatrnost. Noc je větrná, stíny v záblescích děl plápolají sem a tam. Proto člověk vidí příliš málo a příliš mnoho. Co chvíli strnu, ale vždycky se ukáže, že to nic není. Tak se dostávám poměrně daleko dopředu a potom se obloukem vracím. Z ostatních členů patroly jsem nenašel nikoho. Každý metr posiluje mou sebedůvěru a naději – ale také mě pohání k většímu spěchu. Nebylo by vůbec hezké, kdybych ještě teď nějakou koupil.

Náhle mnou projíždí nové leknutí: najednou si nejsem jist, zda postupuji správným směrem. Buď nepoznávám terén, nebo se opravdu šinu jinam. Tiše kloužu do nějakého trychtýře a snažím se orientovat. Stalo se víc než jedenkrát, že někdo s potěšením hupl do zákopu a teprve potom zjistil, že to není ten správný. (...)

Teď střílejí naše baterie. Blízko mne detonuje granát. Popadá mě šílený, divoký vztek, to by tak ještě chybělo, aby mě trefily vlastní střely; kleju a skřípám zuby do bahna; je to výbuch nepřičetného amoku, nakonec jsem tak vybitý, že mohu jen sténat a prosit. (...)

Kulometry nahoře vržou. Vím, že naše drátěné zátarasy jsou pevné a skoro nepoškozené – část je pod proudem vysokého napětí. Palba z pušek sílí. Neprošli, musejí zpátky.

Zase se krčím, jsem napjatý do krajnosti. Slyším klapot, plížení, řinčení. Do toho zaznívá ojedinělý mocný výkřik. Jsou pod palbou, útok byl odražen.

Rozednilo se ještě trochu víc. Nahoře kolem mne chvátají kroky. První. Potom další. Vrzání kulometů splývá v nepřetržitý řetěz. Právě se chci trochu pootočit, když se shora začíná něco hlučně valit do mého trychtýře. Těžce a s pleskotem to padá dolů, je to člověk – nepodařilo se mu zachytit se na stěně kráteru, klouže, leží na mně –

Nemyslím, nerozhoduji se – šíleně do něho bodám a jenom cítím, jak tělo sebou cuká, měkne a hrouť se. Mám ruku lepkavou a mokrou, když přicházím k sobě.

Ten druhý chroptí. Mám dojem, jako by řval, každé vydechnutí je jako výkřik, hřímání – ale to jen mé tepny tak buší. Chtěl bych mu rukou zavřít ústa, nacpat do nich hlínu, ještě jednou ho bodnout, ať je zticha, prozradí mě; ale jsem už tak dalece při sobě a najednou i tak slabý, že nejsem s to pozvednout proti němu ruku.

Zalézám tedy do nejbližšího kouta a zůstávám tam; upírám na něho oči, svírám rukojeť dýky, jsem připraven znova po něm skočit, pohne-li se. Ale on už nic neudělá, poznávám to podle toho, jak chroptí.

Nezřetelně ho vidím. Mám jen jedno přání: dostat se odtud. (...) Ale když zkouším povystrčit hlavu, hned poznávám, že to je nemožné. Kulometná palba je tak hustá, že bych byl jak řešeto dřív, než bych udělal jediný přískok. (...)

Je světlé, šedivé časné ráno. Chroptění neustává. Cpu si prsty do uší, ale brzo je zase vytahuju, protože neslyším ani nic jiného. (...)

Konečně jsem vedle něho.

Vtom otevírá oči. Musel mě ještě slyšet a dívá se na mne s výrazem hrůzného zděšení. Tělo leží nehnutě, ale v očích je nezměrný úlek, až si na okamžik myslím, že ty oči dokáží strhnout s sebou tělo. (...)

„Ne, ne, ne,“ zvedám ruku, musím mu ukázat, že mu chci pomoci, a dlaní mu přejíždím čelo. (...)

Nemám zde polní láhev, nevzal jsem si ji s sebou. Ale dole, v bahně trychtýře, je voda. Spouštím se dolů, vytahuju svůj kapesník, rozprostírám ho, tisknu ho do bahna a do dlaně nabírám žlutou vodu, která z marastu vyvěrá.

Polyká ji. Vracím se pro další. Potom mu rozpínám blůzu, abych ho obvázal. To musím udělat v každém případě, aby ti tam odnaproti, kdybych snad padl do zajetí, viděli, že jsem mu chtěl pomoci, a neodstřelili mě. (...)

Jsou to tři bodné rány. Obvazy mých balíčků první pomoci je zakrývají, krev crčí zpod mulu, tisknu gázu pevněji k ranám, muž sténá.

To je všechno, co pro něho můžu udělat. Teď musíme čekat, čekat. (...)

V poledne podřimuju na rozhraní mdloby a myšlení. (...) Ještě několikrát jdu umírajícímu pro vodu, a také sám piju.

Toto je první člověk, kterého jsem usmrtil vlastníma rukama, kterého vidím zblízka, jehož umírání je mým dílem. (...)

Ale každé jeho vdechnutí obnažuje mé srdce. Tyto hodiny patří umírajícímu, patří jenom jemu, má neviditelný nůž, kterým mne ubodává k smrti: čas a mé myšlenky.

Co bych za to dal, kdyby zůstal naživu. Je těžké ležet zde a muset ho vidět a slyšet.

Ve tři odpoledne je mrtev.

Pocituji úlevu. Ale jen na chvíli. Brzo se mi začíná zdát, že ticho je ještě nesnesitelnější než sténání. (...)

Co dělám, je vyloženě nesmyslné. Ale musím se něčím zaměstnat. A tak ukládám mrtvého ještě jednou, aby se mu lépe leželo, ačkoliv už nic necítí. Zatlačuji mu oči. Jsou hnědé, vlasy má černé, po straně trochu zvlněné.

Ústa pod knírkem jsou plná a měkká; nos malinko zahnutý, pleť nahnědlá, teď už nevypadá tak sinale jako předtím, když ještě žil. V jednu chvíli obličej vyhlíží dokonce zdravě; potom rychle chátrá a mění se v cizí posmrtnou masku, jaké jsem často vídal a které si jsou všechny podobné.

Jeho žena teď jistě na něho myslí; neví, co se stalo. Vypadá, jako by jí byl často psal. – Však od něho ještě bude dostávat poštu – zítra, za týden – snad ještě za měsíc psaní, které se zatoulalo. Bude je číst a on k ní z těch řádků bude mluvit.

Mé rozpoložení je horší a horší, už nedovedu ovládat své myšlenky. Jak asi ta žena vyhlíží? (...)

Kdyby mě teď viděla má matka –. Ten mrtvý mohl jistě žít ještě třicet let, kdybych si byl lépe vštípil do paměti cestu zpátky. Kdyby byl běžel o dva metry více doleva, mohl teď sedět tam naproti v zákopu a psát své ženě další dopis. (...)

Mlčení bobtná. Mluvím a musím mluvit.

Tak ho oslovuji a říkám mu to. „Kamaráde, já jsem tě nechtěl zabít. Kdybys sem skočil ještě jednou, neudělal bych to, kdybys i ty byl rozumný. (...) Teprve teď vidím, že jsi člověk jako já. Myslel jsem na tvé ruční granáty, na tvůj bodák, na tvé zbraně – nyní vidím tvou ženu a tvou tvář a to, co máme společné. Odpuť mi, kamaráde. Vidím to vždycky příliš pozdě. Proč nám neříkají znova a znova, že vy jste stejní ubožáci jako my, že se vaše matky trápí stejně jako naše a že vy i my máme stejný strach před smrtí, že stejné je umírání vaše i naše, stejná že je bolest –. Odpuť mi, kamaráde, jak jsi mohl být mým nepřítelem? Kdybychom zahodili zbraně a stejnokroje, mohl bys být mým bratrem... Vezmi si ode mne dvacet let, kamaráde, a vstaň, – vezmi si víc, neboť už nevím, co si s nimi počít.“

Je ticho, fronta je klidná, jenom pušky práskají. Kulky létají při zemi, nestřílí se nazdařbůh, obě strany přesně míří. Nemohu ven.

„Napíšu tvé ženě,“ říkám mrtvému chvatně, „napíšu jí, ať se to dozví ode mne, napíšu jí všechno, co ti teď říkám, ať se netrápí, já jí pomůžu a také tvým rodičům a tvému dítěti –“

Jeho blůza je ještě napůl rozepnutá. Není těžké najít náprsní tašku. (...)

Nerozhodně držím náprsní tašku v ruce. Klouže mi z prstů a otevírá se. Padá z ní několik fotografií a dopisů. (...)

Jsou to fotografie ženy a děvčátka, malé amatérské snímky pořízené před zdí obrostlou břečťanem. Vedle nich jsou dopisy. Vytahuji je a snažím se je číst. Většinou nerozumím, písmo je špatně čitelné a také umím málo francouzsky. Ale každé slovo, které překládám, cítím jako střelnou ránu do hrudi – jako bodnou ránu do hrudi.

Má hlava je dokonale předrážděná. Ale tolik přece ještě chápu, že těmito lidem nikdy nebudu smět napsat, jak jsem si to předtím umiňoval. Holá nemožnost. (...) A proto otevírám vojenskou knížku a pomalu čtu: Gérard Duval, typograf. (...)

Zabil jsem typografa Gérarda Duvala. Musím se stát sazečem, myslím si ztřeštěně, stát se sazečem, sazečem –

Odpoledne jsem klidnější. Můj strach byl neodůvodněný. Jméno už mě nepřivádí z rovnováhy. Záchvat míjí. „Kamaráde,“ oslovuju mrtvého, ale říkám to vyrovnaně, klidně. „Dnes ty, zítra já. Ale jestli z toho vyvážnu, kamaráde, budu bojovat proti tomu, co rozbilo nás oba: co tobě rozbilo život – a mně? – Také život. Slibuji ti to, kamaráde. Už se to nikdy nesmí stát.“ (...)

Pojednou ve mně kypí lačná, dychtivá touha žít a před ní mizí všechno, co jsem si umiňoval. Jenom abych si v poslední chvíli nepřivolal neštěstí, mechanicky drmolím: „Všechno splním, všechno splním, co jsem ti slíbil,“ – ale v tu chvíli už vím, že to neudělám. (...)

Poznámky a vysvětlivky:

amok – vražedné šílenství, zuřivost; **Bäumer** [bojmr]; **Behm** [bém]; **Gérard Duval** [žerár dyval]; **ras** – zde bezohledný, přísný, hrubý člověk; **sazeč** – pracovník v tiskárně, který (v předpočítačovém období) zhotovoval předlohu, z níž se tiskly stránky novin, knihy apod.); **sinale** – mrtvolně bledě; **trychtýř** – zde trychtýřovitá prohlubeň v zemi po mohutném výbuchu dělostřeleckého náboje; **typograf** – tiskař; **zteč** – rozhodující fáze vojenského útoku.

http://25.media.tumblr.com/tumblr_m4fpsuwq5Y1qmqz260o1_500.jpg

<http://www.sueddeutsche.de/wissen/jagdflieger-im-ersten-weltkrieg-pardon-kenne-ich-nicht-mehr-1.526957-3>

<http://1.bp.blogspot.com/>

CHak7VNIbvc/TbOL6FSvHHI/AAAAAAAAAUy/mO34UZEabUs/s1600/All%2BQuiet%2Bon%2Bthe%2BWestern%2BFront.jpg

Poznámky k interpretaci:

Remarqueův román *Na západní frontě klid* patří k přelomovým dílům beletrie s tematikou moderního válečného konfliktu. Vyšel deset let po skončení První světové války a ve vrcholném roce demokratické Německé republiky, jejíž atmosféru sám Remarque po celý svůj tvůrčí život ztělesňoval, i když sama výmarská republika pak již patřila minulosti. Remarqueův román bývá srovnáván s francouzským románem Henriho Barbusse *Oheň* (1916), jenž má podobné téma, tón i vypravěče a rovněž vychází z autorovy vlastní zkušenosti, ale odehrává se na francouzské straně západoevropské fronty. Remarque jako první učinil hrdinou vojáka z té „špatné“ strany konfliktu. Na nevelké ploše tenké knížky představil nejen celkovou atmosféru válečného císařského Německa, ale i všechny relevantní vrstvy německé společnosti.

Mladičkový Pavel Bäumer již svým vypravěčstvím naznačuje oblouk, jímž jako osobnost musel projít: od naivního nadšení zmanipulovaného studenta (*naše třída odpochovala pod jeho velením jako jeden muž na okresní velitelství a přihlásila se dobrovolně na frontu*) až po hořké vystřízlivění tváří v tvář kruté smrti (*První bubnová palba nám ukázala náš omyl, a pod ní se zhroutil světový názor, který nám vštěpovali*). Výsledkem ovšem není rezignace ani nihilismus: Pavel pouze dospěl k odlišení zájmu vlasti od zájmů postabsolutistického režimu. Již v tomto okamžiku Remarque

ukazuje, že na platformě neagresivního vlastenectví může vzniknout – a patrně také vznikne – poválečné sblížení evropských národů – na prvním místě Němců a Francouzů. Uměleckým vyjádřením této naděje jsou i dvě známé scény. V první z nich se Pavel a jeho kamarádi seznámí u hraniční řeky s mladými Francouzky a – navzdory přísnému zakazu – je navštíví (s bochníky vojenského chleba) a stráví s nimi noc. V druhé Pavel ukrytý v trychtýři po výbuchu granátu či bomby probodne francouzského vojáka a pak je svědkem jeho umírání. Remarque tady vytváří protiklad k obvyklému obrazu zákopové války jako masového vraždění „na dálku“: Pavel tady – vůbec poprvé od vstupu do armády – vidí člověka, proti němuž bojuje (a kterého dokonce sám připravil o život): makropohled je náhle vystřídán mikroperspektivou. Bezprostřední kontakt s hranicí mezi životem a smrtí silně zapůsobí i na tak zkušeného vojáka, jakým se Pavel již stal: nejprve Francouze obvažuje proto, aby si sám zajistil alibi pro případ zajetí, ale postupně si uvědomuje existenciální rozměr tohoto dramatického okamžiku a otevírá se širším, obecným úvahám. Tváří v tvář druhému člověku si Pavel uvědomuje nesmyslnost války – lidé jsou přece disponováni především k tomu, aby vedle sebe poklidně žili, nebo dokonce se spolu přátelili, a válka představuje tragické vybočení do nepřirozeného světa.

Pavel se probírá osobními věcmi mrtvého vojáka, v civilu tiskaře Duvala, a postupně ztrácí svou získanou otrlost a propadá emocím. Přijímá předsevzetí, jimiž chce – se stopami zoufalého gesta – svůj čin napravit: „*Napišu tvé ženě, říkám mrtvému chvatně, „napišu jí, ať se to dozví ode mne, napišu jí všechno, co ti teď říkám, ať se netrápí, já jí pomůžu a také tvým rodičům a tvému dítěti –“.* A když si dokonce horečnatě opakuje *Musím se stát sazečem..., stát se sazečem, sazečem –*, dochází k poznání – k němuž Remarque přivádí i nás –, že každý lidský život je jedinečný a každá smrt umenšuje lidstvo i svět jako celek (stejný pohled nabídne o řadu let později Ernest Hemingway ve svém románu *Komu zvoní hrana* ze španělské občanské války).

Remarque je ovšem natolik zdatný fabulátor, aby věděl, že splnění Pavlových předsevzetí by bylo krajně nepravděpodobné a posunulo by knihu do sféry kýče: proto i Pavel si vzápětí uvědomuje pošetilost svých vzrušených myšlenek. Něco ovšem zůstane – pocit naprostého zmaru vlastního života: *Vezmi si ode mne dvacet let, kamaráde, a vstaň, – vezmi si víc, neboť už nevím, co si s nimi počít.* Jediné, čím lez tuto prázdnotu překonat, je odhodlání přežít a – obtížen zkušenostmi z válečných hrůz – vstoupit do poválečného mírového života jako do světa s novým začátkem pro všechny: *Kamaráde, „oslovuju mrtvého, ale říkám to vyrovnaně, klidně. „Dnes ty, zítra já. Ale jestli z toho vyvážnu, kamaráde, budu bojovat proti tomu, co rozbilo nás oba: co tobě rozbilo život – a mně? – Také život. Slibuji ti to, kamaráde. Už se to nikdy nesmí stát.“.*

Remarque využívá všechny prostředky dobrého vypravěče moderní prózy. Střídá panoramatické líčení bojiště (*Kulometry nahoře vržou. Víím, že naše drátěné zátarasy jsou pevné a skoro nepoškozené – část je pod proudem vysokého napětí. Palba z pušek sílí. Neprošli, musejí zpátky.*) s výmluvnými detaily, jež může znát a vylíčit, jen ten, kdo to všechno sám zažil (*Ústa pod knírkem jsou plná a měkká; nos malinko zahnutý, pleť nahnědlá, teď už nevypadá tak sinale jako předtím, když ještě žil*). Často používá historický prézens (*Tělo leží nehnutě, ale v očích je nezměrný úlek, až si na okamžik myslím, že ty oči dokáží strhnout s sebou tělo*), uplatňuje působivé metafory (*Každé jeho vdechnutí obnažuje mé srdce. / Mlčení bobtná.*). Dramatický děj se prolíná s úvahovými pasážemi. A v závěru autor obratně skloubí vyprávění v první osobě s nečekaným vyústěním příběhu.

Remarque bývá řazen k autorům hemingwayovské Ztracené generace. Není to úplně přesné, protože šlo pouze o angloamerické autory, ale vyzněním svého díla k nim Remarque nepochybně náleží. Navíc Pavlovy vzpomínkové úvahy o krajině dětství můžeme chápat jako odkaz na tradici romantismu – v německé literatuře bohatou. Remarque po letech napsal k románu *Na západní frontě klid* se dočkalo i filmových či televizních zpracování, jedno z nich se natáčelo také v Československu.